

Jernalderen ved RASK

af Svend Åge Tornbjerg

Indledning

I 1983 foretog Køge Museum en undersøgelse af en jernalderbebyggelse ved den nedrevne Bellingegård mellem Ølby og Køge, hvor Roskilde Amts nye sygehus RASK ligger. Det var i den tidligere amtsdirektør Ernst Verwohlt's embedstid, Roskilde Amt i henhold til den antikvariske lovgivning måtte fremskaffe en bevilling til undersøgelsen. Verwohlt fulgte med stor interesse undersøgelsen, både medens den stod på og i den efterfølgende periode, hvor der bl. a. i forbindelse sygehusets indvielse blev overdraget en model af Bellingegårdbebyggelsen som gave fra den daværende bank SDS i Køge. Modellen står stadig i sygehusets forhal.

Udgravningen fik stor betydning for Køge Museums arkæologiske arbejde især med jernalderbebyggelser, der på det tidspunkt generelt var meget lidt kendt på Sjælland. Den blev også startskuddet til omfattende undersøgelsesaktiviteter i området mellem Køge - Ølby - Lille Salby, både med recognosceringer, prøvegravninger og egentlige udgravninger.

Med baggrund i erfaringerne og resultaterne ved Bellingegård blev der efterfølgende også iværksat et recognosceringsprojekt forskellige andre steder i museets virkeområde udvalgt under hensyntagen til landskabstyperne og til områdernes tilgængelighed. Formålet var at skabe et større sammenligningsgrundlag til den kystnære bebyggelse ved Bellingegård samt at belyse bebyggelsesstrukturer- og former i forskellige landskabs- og terrænforhold.

Det var også vigtig at tilvejebringe et bedre grundlag for nødundersøgelserne som måtte gennemføres på grund af forskellige

anlægsarbejder. Endeligt var der her mulighed for at udbygge samarbejdet med amatørarkæologigrupperne gennem praktiske projekter herunder særligt rekognosceringsopgaver.

Jernalderfund ved Ølby

I Ølby var der ikke mange kendte jernalderfund forud for undersøgelsen. I Nationalmuseets sognebeskrivelse var der registreret et stykke ringguld og en kam fra 3- 4 årh., fundet ved den nedrevne Bellingegård. Desuden var der fundet et lerkar og et kranium fundet i en grusgrav på gårdens jorde, sandsynligvis mod syd, hvor en grusgrav stadig er synlig. I Nordhøj tæt ved Ølby, er der udgravet en urnegrav fra ældre romersk jernalder (1. - 2. årh.).

Udgravningerne 1983 - 1989

Bellingegårdbebyggelsen fandtes på en bakketop og omfattede næsten 15000 kvadratmeter. Der blev udgravet ca. 25 langhuse, der var 20 - 25 m lange og omkring 5,5 meter bredde, samt flere mindre huse og staklader. Desuden var der spor af stolpehegn omkring hver enkelt gård, et forhold der ikke kunne iagttages på de øvrige, totaludgravede bebyggelser i Ølby ejerlaug. Desværre var bevaringsforholdene ved Bellingegård ikke de bedste, hverken for husene, der kun var bevaret ved de kraftige, tagbærende stolper, eller for hegnene, der kun var sporadisk bevaret ved nogle af gårdene. Hegnene bestod af mere eller mindre lige rækker stolpehuller, placeret med par meters afstand. De markerede de enkelte gårdes mere eller mindre firkantede toft helt på samme måde som ved en lang række andre bebyggelser især i Jylland.

Husene på Bellingegårdbopladsen fordelte sig i 7 koncentrationer, hvor de delvis lå over hinanden og derfor kan tolkes som gårde, hvor der skete en løbende fornyelse af udtjente huse, måske for hver generation. En af gårdene har været opført 7 gange, mest almindeligt var dog 3 - 4 gange, en enkelt kun 2 gange. Undervejs ændrede hustypen sig fra huse med lige rækker af tagbærende stolper og vægge til huse med krumme rækker af tagbærende stolper og dermed også krumme vægge.

Dateringen er foretaget på grundlag af keramik og natur-videnskabelige dateringer (termoluminiscensmetoden), der placerede bebyggelsen inden for perioden yngre romersk- til germansk jernalder (3. - 6. årh.).

I 1987 blev bebyggelsen Lykkebækparken undersøgt. Bopladsen dækkede 2500 kvadratmeter med ganske få bevarede stolpehuller. I feltet blev der udgravet 2 langhuse, hvor det nordlige var totaludskiftet men med samme grundplan som de ældste huse på Bellingegårdbebyggelsen, der kun ligger 250 meter mod sydøst.

Karlemoselokaliteten øst for de to førømtalte bebyggelser rummede en gård, der er fornyet en enkelt gang, med et par små huse liggende nord for hovedhuset. Husene her var næsten identiske med flere af de yngste huse på Bellingegårdbebyggelsen og må derfor sandsynligvis være nogenlunde samtidige eller måske lidt yngre. Bebyggelsen ligger desuden ikke mere end 200 - 400 meter fra den gamle kystlinie.

På en lille højning nord for Bellingegård lå den sidste af de udgravede bebyggelser Lykkebækgård helt omgivet af fugtige lavninger. Bebyggelsen dækkede et areal på 2000 kvadratmeter og bestod af et mindst 25 meter langt og næsten 7 meter bredt langhus omgivet af 4 udhuse og 4 staklader. Fundene i udsmidslagene fra gården omfattede bl. a. knogler, keramik, jernredskaber og vævevægte, der daterer gården til romersk jernalder (2. - 3. årh.). (fig.1)

Rekognosceringer

Med disse resultater i bagagen var det indlysende at forsøge en kortlægning af jernalderbebyggelserne i et større område bestående af Ølby- og den østlige del af Lille Salby ejerlaug (begge i Højelse sogn), samt det nordøstlige hjørne af både Gl. Køge ejerlaug og af Køge landsogn. Netop dette småkuperede område er de fleste steder naturligt afgrænset af fugtige lavninger, åse og vandløb; mod syd af Køge Å og Ås med tilhørende moseområde, mod øst af de brede strandenge ud mod Køge Bugt, mod nord af Lykkebækken samt fugtige lavninger med moser (som Asemosen) og mod vest et lille vandløb i ved Lille Salby.

Størstedelen af området var agerjord, hvor der i samarbejde med de lokale amatørarkæologer over en årrække, kunne gennemføres omfattende markrekognosceringer. Frem til 1990 blev der fundet 14 jernalderbebyggelser, der repræsenterede det meste af jernalderen, 2 bronzealderbebyggelser samt flere stenalderbebyggelser. Der er desuden usikre spor efter en tidlig middelalderbebyggelse, der i Markbogen 1682 samt på det ældste matrikelkort over Ølby ejerlav betegnes "Lange Torp" og "Tve Torp".

Ellebækgårdbopladsen

En af de mere spændende lokaliteter var Ellebækgårdpladsen midt i Ølby ejerlaug, hvor der under rekognosceringen fremkom 3 glasperler og et fragtment af en pladeformet bronzedragtnål. En efterfølgende prøvegravning blev gennemført, hvorved der afdækkedes 3 huse fra romersk - og germansk jernalder samt fra vikingetid. (fig.2)

Kort efter afslutningen af rekognosceringerne blev det almindeligt at bruge metaldetektor, hvilket fik stor betydning for jernalderforskningen i Danmark og dermed også for Køge Museums arbejde i marken. Det var amatørarkæologen Benny Christiansen, der med sin detektor gentagne gange afsøgte en bestemt mark ved Ellebækgård. Resultatet var overvældende: indtil i dag er der frekommet 71 oldsager af bronze, bly eller sølv fra smykker, mønter, redskaber, vægtlodder og beslag. Derudover er der opsamlet et større antal glasperler, en spillebrik af glas, potteskår og redskaber af sten.

Det ældste fund er en del af en kuglehalsring fra tiden kort før Kristi fødsel, desuden er der en smykkenål og en romersk sølvmønt fra tiden kort efter Kristi fødsel, ellers er hovedparten af genstandene fra 400-tallet og frem til vikingetidens slutning i midten af 1000-tallet.

Hvordan skal man så tolke fundet af de mange genstande? Vi kan på forhånd godt udelukke, at en lokal stor- eller handelmands hus er nedbrændt med varelager, rigdomme og øvrige indhold. De næsten 100 opsamlede genstande strækker sig dateringsmæssigt over en næsten 1000-årig lang periode, hermed bliver ikke så imponerende.

De fleste af genstandene er ufuldstændige enten på grund af senere skader fra markredskaber, eller de blev ødelagt, tabt eller kasseret allerede i jernalderen.

Fundene viser dog, at nogle genstande især fra den sene jernalder og vikingetid kommer fra fjerne egne f.eks. arabiske sølvmønter, et cirkulær smykke især velkendt i Finland samt mønter og glasperler fra Syd- og Mellemeuropa.

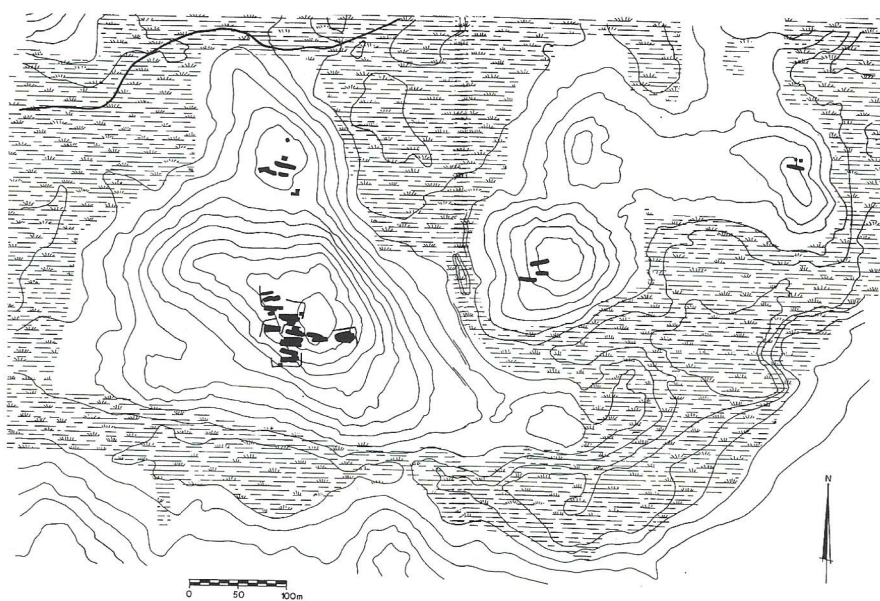

Fig. 1. Oversigtsplan over de 4 udgravede bebyggelser med Bellingegård som den største. Nord for ligger Lykkebækgård. Østligst Karlemosen og i midten Lykkebækparken. Eng- og vandområder er udtegnede fra ældste udstiftningskort over Ølby ejerlaug 1785. Ækvidistancen er 0,5 m. (Tegn. Scankort I/S, G.W. Jensen, J.A. Sloth og S.Å. Tornbjerg)

Bebyggelsesstrukturen

De mange bopladser viser, hvor varierende jernalderbebyggelserne kunne være med kortvarige enkeltliggende gårde, samtidig med en mindre landsby (Bellingegård), der startede som en enkeltliggende gård og sluttede over 200 år senere som en landsby med 5 - 6 gårde. Ikke langt fra herfra ligger Ellebækgårdbebyggelse grundlagt i århundredene før Kr. Fødsel og eksisterende i over 1200 år frem til afslutningen i vikingetiden i midten af 1000-årene. Bebyggelsen er med sin centrale beliggenhed i ejerlauget måske i virkeligheden forgængeren for Ølby, der bliver flyttet til sin nuværende beliggenhed i slutningen af vikingetiden. Mange arkæologiske undersøgelser i vore landsbyer viser, at de ofte er grundlagt i midten af 1000-årene, i Køgeområdet f. eks. Varpelev, Kr. Skensved og Strøby.

Gennem jernalderen sker der ændringer i bebyggelsesmønstret, der kan skyldes ændringer i det politiske system, i dyrkningsformer (f. eks. kvægavl kontra kornavl), eller de klimaændringer, vi kan registrere i moseaflejringerne.

Fra den ældste del af jernalderen (førromersk jernalder) er der i Ølbyområdet 3 bebyggelser, hvoraf de 2 ligger på lavt terræn ved kanten af små mosehuller, en enkelt ligger dog på en bakketop nemlig den ældste del af Ellebækgårdbebyggelsen. Perioden strækker sig over 500 år frem til Kr. fødsel, så det er ikke sikkert, at bebyggelserne eksisterer samtidigt. Helt anderledes er det med de næste par hundrede år i den ældre romerske jernalder. Til denne periode er der lokaliseret 5 - 6 bebyggelser, hvoraf flere muligvis alle har eksisteret samtidigt - Ellebækgårdbebyggelsen og en bebyggelse ved Lodskovgård er af betydelig udstrækning.

I yngre romersk- og ældre germansk jernalder, en periode på næsten 400 år (3 - 7 årh.) er der 5 bebyggelser, hvoraf Karlemosebebyggelsen og Lykkebækparkbebyggelsen er meget kortvarige, mens Bellingegård er mere langvarig måske omkring 250 år. I perioden fra 600-tallet og frem til midten af 1000-tallet (yngre germansk jernalder og vikingetid), er der kun Ellebækgårdbebyggelsen tilbage. Tilsyneladende sker der en sammenlægning af de spredte bebyggelser i løbet af 600-årene til den samlede landsbybebyggelse vi fra middelalderen kender til idag. De to middelalderlige torper Tve Torp og

Lange Torp som nævnt på ældste matrikelkort er måske igen et forsøg og et behov for at etablere nye produktionssteder i ejerlaugets udkant, måske på præcis samme måde som det er foregået i den ældre del af jernalderen.

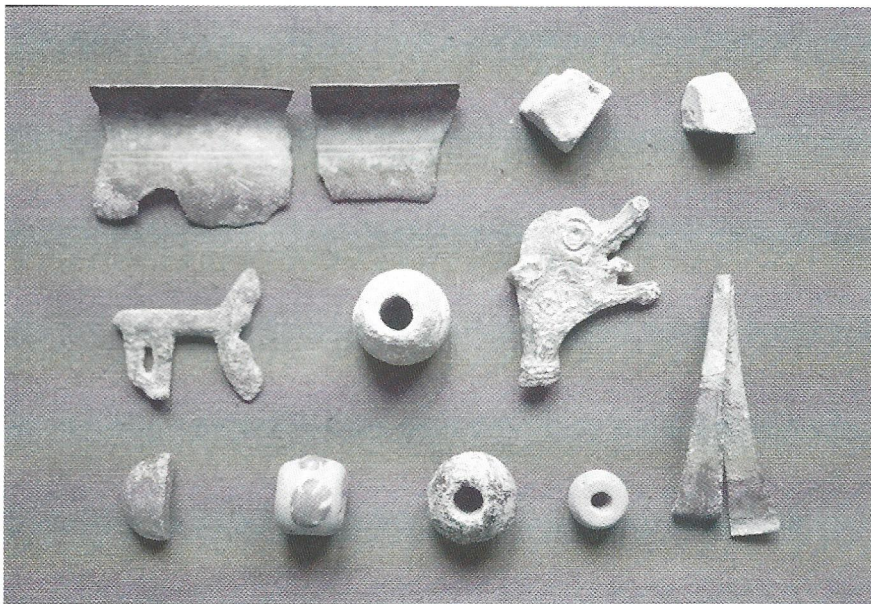

Fig. 2. Udvalg af fund fra Ellebækgård. Øverst 2 dele af bronzeskål og 2 blystykker, i midten dele af en nøgle, en vægtlod af bly, en nålehoved udformet som en drage. Nederst halvdele af en spillebrik af glas, 3 glasperler og en bronzepincet. Foto: Erik Andersen

Vi mangler stadig at foretage en vigtig undersøgelse ikke langt fra RASK, nemlig Ellebækgårdbebyggelsen, hvor stor er den ? har den samme antal gårde som det ældste Ølby ? gemmer bebyggelsen en stormand, der var ejer de mange importerede smykker fundet med detektor? Det er 15 år siden starten gik, men der ligger stadigvæk nye fund og venter under mulde ved RASK.

LITTERATUR OM UDGRAVNINGERNE:

Historisk årbog fra Roskilde amt 1983, side 61 - 78

Journal of Danish Archaeology 4 1985, side 147 - 156

Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København. Arkæologisk Institut, Københavns universitet 1992, side 51 - 80

Årbog for Køge Museum 1993, side 85 - 96